

Ústav pro studium totalitních režimů má za sebou deset let svého působení. Nebylo to lehkých deset let. Chtělo by se říci, že důkazem současného stavu věcí je torzo či snad trosky budovy instituce na pražském Žižkově. Ale to by asi byl až příliš zjednodušující pohled.

V dané chvíli můžeme nahlas přemýšlet o tom, zda je tato instituce nadále pro Českou republiku potřebná, a zda má stále ještě programově či ideově co nabídnout. Ještě než tak učiním, pokusím se v krátkosti zamyslet nad tím, jaká je dosavadní bilance badatelské a ediční činnosti. V následujícím vystoupení se pokusím o stručné nastínění dnešní situace, o zhodnocení a současně při jisté kritičnosti také o definici toho, kam by instituce typu ÚSTR měla dále smysluplně směřovat.

Ústav má v paragrafu 4 zákona č. 181/2007 Sb. jasně definované úkoly v rovině badatelské, dokumentační, vzdělávací a publikační. Je důležité zdůraznit a uvědomit si, že ÚSTR není instituce výhradně, čistě badatelská, ale specifická – strukturovaná podobně jako instituce národních pamětí v sousedních státech. A právě termín národní paměť by měl spolu s důrazem na naplňování díkce zákona tvořit hlavní linii aktivit instituce. Mělo by se tak stát také proto, aby Ústav nežil v jakési zvláštní izolaci od evropských partnerů a struktur, ale právě naopak, aby mohl spolu s institucemi na Slovensku, ve SRN, Polsku, Maďarsku, Pobaltí či jinde kompatibilně spolupracovat.

Ústav je součástí státní správy České republiky, samostatnou rozpočtovou kapitolou. Nemůže, ačkoliv se tak někteří vedoucí pracovníci ÚSTR dnes tváří, plnohodnotně suplovat nějaký historický ústav. Ústav není ani nadačním fondem. Smyslem existence Ústavu jako celku je naplňovat vize a cíle, které stát pro svou budoucnost potřebuje a akademické instituce je ze své povahy vykonávat buď nechtějí, nebo nemohou.

O cílech badatelské činnosti by mělo v ideálním stavu rozhodovat kompetentní vedení instituce. Rada Ústavu pak může (respektive musí) ve spolupráci například s Vědeckou radou připomínkovat jednotlivé badatelské záměry a ovlivnit tak celkové směřování Ústavu. Prioritní by přitom mělo být dostat odbornou činnost do souladu se zněním zákona. Opravdu tomu tak ale dnes je? Jak je v souladu se zákonem například plnění projektů *Nové sakrální stavby* nebo *Jugoslávská komunita v Československu 1969-1989*? Opravdu představují tak naléhavý a důležitý aspekt totalitních režimů v bývalém Československu, aby se jimi instituce typu ÚSTR musela zabývat? Nespádají například právě tyto dva jmenované projekty spíše do zóny působení klasické akademické instituce?

Netvařme se, že o naší totalitní minulosti víme vše, že vše již bylo objeveno, zdokumentováno popsáno a pojmenováno. Není tomu tak. V posledních pěti letech právě tyto aktivity v Ústavu buď stagnují, nebo se vůbec nerozvíjejí. Důkazem toho je zrušení oddělení dokumentace ve struktuře Ústavu.

Osobně považuji například za důležité popsat všechny souvislosti vzniku a existence totalitních režimů, včetně instrumentů, které používaly k potlačování občanských a lidských práv a ke svému udržování. Myslím si, že každá oběť totalitních režimů si zaslouží naši úctu a respekt a veřejnost má právo znát její jméno a s ním spojený příběh. Snažme se představovat hrdiny prvního, druhého i třetího odboje. Často jsou to totiž protitotalitní angažovanost a hájení demokratických principů, co propojuje účastníky těchto odbojů mezi sebou navzájem. S touto ambicí ale přímo souvisí také nezbytnost odhalovat a pojmenovávat pachatele spáchaných zločinů. Přitom se nesmíme omezit pouze na spolupracovníky bezpečnostních aparátů komunistického státu, ale přímo na její příslušníky, na funkcionáře Komunistické strany Československa, na ty, kdo v justičním aparátu vynášeli hrdelní a dlouholeté tresty; na ty, kteří vraždili na hranicích; na ty, kteří ve jméno světlých zítřků kradli jiným majetek, ponižovali je přitom a podobně. Právě tyto osoby nám nesmí zůstat skryty.

Na nutnost a nezbytnost takového počínání kladl důraz zakladatel slovenského Ústavu paměti národa Ján Langoš, na jehož myšlenky bychom neměli zapomínat. Naopak, měli bychom se je snažit naplňovat a uvádět v život. Propojíme-li místo, čas, událost a osobu, pak nám vznikne tzv. místo paměti. Je smutnou skutečností, že Ústav výzkum tímto směrem neprovádí. Konstatuji to tak trochu se smutkem, neboť v době, kdy funkci 1. náměstka ředitele vykonával Eduard Stehlík, byl připravován právě takto zaměřený projekt. Po odstranění ředitele Hermana a jeho týmu skončil, respektive ani nebyl zahájen. V české knižní produkci je tak v současnosti objevovatelem takových míst paměti Jiří Padevět.

V této souvislosti nešlo po dubnu 2013 o ojedinělé zavržení připravovaných nebo rozběhlých projektů. Například širěji diskutovaný projekt Václav Havel v materiálech Státní bezpečnosti, který by kriticky a v širším historickém kontextu upozornil na výjimečnost této mimořádné osobnosti čs. dějin, se po změnách ve vedení ÚSTR ani nerozběhl. Podobně tzv. pod stůl spadla i proponovaná konference *Mezinárodní terorismus a komunismus*.

Ústav má nepochybně velký tvůrčí potenciál. Musí ho ale napřít správným a smysluplným směrem. Netvrdím, že vše, co na Ústavu vzniklo, bylo špatné, ale myslím si, že pozitivní kroky převažovaly v prvních pěti letech jeho existence.

Když v roce 2013 skončilo Hermanovo vedení Ústavu, byla mu mj. vytýkána přílišná ideologičnost a nekoncepčnost aktivit. Paní Foglová a následně i pan Hazdra pod heslem Odbornost, odbornost, odbornost před veřejností předešly smělé plány, vize, koncepce. Co z nich se ale skutečně uskutečnilo? Co bylo plnohodnotně realizováno? Došlo ke zrušení některých klasických aktivit takto zaměřených institucí jako například rozvoje evidencí. Ústav jako zakládající člen ostudně opustil *Evropskou platformu paměti a svědomí* a to jen proto, že si Platforma dovolila v souladu se svou filozofií upozornit na zapojení některých komunistických kádrů v nově vytvořené Vědecké radě, protože ta, která působila za ředitele Hermana, jako celek na protest proti chování tehdejších členů Rady Ústavu odstoupila.

Jedno ze zakládajících hesel tehdy nového, dnes stávajícího vedení byla transparentnost obsazování vedoucích funkcí. Mělo se tak dít prostřednictvím výběrových řízení. Jenom na dnešním ÚSTR je ale možné, aby výběrové řízení vyhrál někdo, kdo se ho neúčastnil. Jenom na dnešním ÚSTR je ale možné, aby z výběrového řízení vzešlý vedoucí neuměl česky a také proto (ale objektivně řečeno i z některých dalších důvodů) byl po 3 měsících odstraněn. Jenom na dnešním ÚSTR je ale možné, aby jedno z důležitých badatelských oddělení dlouhodobě vedl někdo bez odpovídajícího vysokoškolského vzdělání.

Řada vizí se vůbec nenaplnila. Kde jsou například ony slavné dějiny Václavského náměstí? Nikde. Obdobně bez jakéhokoliv výstupu skončily například projekty *Protižidovská opatření na území Protektorátu Čechy a Morava a jejich realizace*, *Od eutanázie k vyhlazování Židů*, *Nucená práce v období nacistické okupace na území dnešní České republiky*. Historik Pavel Zeman, kterému by jistý nejmenovaný kolega měl být vděčný, protože na rozdíl od něj vytvořil databázi Čechoslováků popravených za druhé světové války v Berlíně – Plötzensee, byl na základě zástupných důvodů tzv. odejit.

V roce 2013 Ústav pracoval na 18 badatelských a dokumentačních projektech a na 9 vzdělávacích projektech. Tehdy jsme ve vedení instituce promýšleli jakousi zeštíhlovací variantu, která by více zdůraznila průnik aktivit instituce a plnění zákona. Dnes, tedy v roce 2018 Ústav nabobtnal na 41 badatelských, dokumentačních a vzdělávacích projektů. Opticky to samozřejmě vypadá na více práce, ale to ještě samozřejmě neznamená více kvalitní odborné práce.

Domnívám se, že pro budoucí směřování ÚSTR by plně dostačovalo stanovení cca 12 oblastí či okruhů zájmu s kompetentními garanty skutečně týmové práce, které by odrážely ambice Ústavu na bázi hrdinové - oběti – pachatelé – místa paměti a důležité aspekty československých

dějin. Myslím si, že by se více měla rozvíjet mezinárodní spolupráce, například i vzhledem ke společné minulosti se Slovenskem.

V souvislosti s publikační produkcí Ústavu je nutné upozornit na několik často vzájemně provázaných a také proto komplikovaných záležitostí.

Za prvé. Až na několik výjimek se úplně odstoupilo od webových prezentací.

Za druhé. Ani samotní zaměstnanci Ústavu nejsou předem informováni o chystaných záměrech instituce v oblasti konferencí a výstav.

Za třetí. Na Ústavu nyní pracuje cca 70 odborných zaměstnanců. Na četnosti a množství (bohužel často i na odborné úrovni) publikačních výstupů se to ale neodráží.

Za čtvrté. Otázku tvoří rovněž tematická skladba a odborné zaměření či profilace. Na Ústavu tak vychází recykláty; nerad to říkám, ale také knihy zvláštní či pochybné úrovně. Kladu si někdy otázku, zda skutečně lektorské řízení bylo objektivní.

Za páté. Redakční rada revue *Paměť a dějiny* neodráží tematickou, názorovou a metodologickou různost. Někteří její členové představují revizionistický pohled na komunistickou minulost. Tomu odpovídá obsahová skladba jednotlivých příspěvků. Nelze se snad ani divit tomu, že právě v revue, která by měla být jednou z hlavních tribun prezentace Ústavu, se objevuje řekněme zvláštní terminologie typu: komunistické panství (respektive panství KSČ), o kancléři – zakladateli Spolkové republiky Německo Konradu Adenauerovi se zde mluví jako o „vůdci“ nebo o lidech, kteří prchali z komunistického Československa jako o teroristech.

Existuje-li něco jako ediční koncepce, pak ji prostě nevnímám. Co jsem ale velmi konkrétně vnímal, byl například vskutku akční přístup vedení Ústavu k vydání *Biografického slovníku náčelníků operativních správ Státní bezpečnosti v letech 1953-1989*, který jsem spolu s dalšími čtyřmi váženými kolegy připravil, a který v říjnu 2017 vyšel ve spolupráci ÚSTR a nakladatelství Academia. Akčnost Hazdrova vedení spočívala v celkovém brzdění prací: uzavíráním – neuzavíráním licenční smlouvy s Pavlem Žáčkem počínaje, přes snahu některé dokumenty obsažené v obrazové příloze z knihy vyřadit po absurdní debatě o podobu obálky knihy. A jaký další biografický slovník představitelů Státní bezpečnosti nyní vedení Ústavu připravuje? Raději zůstanu u řečnické otázky a nevyřčené odpovědi.

Ještě jednu oblast mi dovoluňte stručně zmínit – mediální vystoupení odborných zaměstnanců ÚSTR. Samozřejmě závisí na profesní fundovanosti dotyčného a jde tedy o oblast velmi individuální.

Nechci zde hodnotit nesmysly, kterými svého času poradkyně ředitele Muriel Blaive zamořila veřejný prostor.

Uvedu jiný příklad.

Když jsem letos při výročí únorového puče viděl a slyšel vystoupení některých svých kolegů – dle nich se závěrem: lid to chtěl – bylo mi lidsky i odborně trapně. Jak se asi museli cítit poslední žijící pamětníci událostí, či oběti, kterým komunisté sebrali ve jménu světlých zítřků důstojnost, léta plnohodnotného života a zdraví? Stále existující český a moravský předvoj dělnické třídy pak mohl slavit. Dávno zapomenuté teze ideologických tajemníků se zde vynořily z nečekaných úst.

To rozhodně není něco, na co by měl být ÚSTR hrdý!

Závěrem.

Naplňuje Ústav v dnešní podobě svou badatelskou a ediční činností zákon? Myslím, že mnou uvedený výčet na takto položenou otázku reprezentativně odpověděl.

A co lze tedy udělat pro to, aby se ÚSTR opět svými aktivitami dostal do souladu se zákonem? Odpovídám jasně: Dát konečně Ústavu kompetentní, důvěryhodné a odpovědné vedení. To stávající už bohužel ukázalo, co všechno dovede.